

**TÜRKÇEDE EŞ ANLAMLILIK VE ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ TIP
YAZMALARINDA EŞ ANLAMLI KELİME KULANIMI****USAGE OF SYNONYM WORD IN OLD ANATOLIAN TURKISH
MEDICAL HANDSCRIPTS AND SYNONYMY IN TURKISH***İlhan UÇAR****Özet:**

Dillerin zenginliği barındırdığı kelimelerle ölçülür. Bu kelimelerin bir kısmı aynı anlamı taşıyan eş anlamlı kelimelerden oluşur. Dillerin eskiliği araştırılırken o dile ait eş anlamlı kelimelerin varlığı da önem taşır. Eş anlamlı kelimelerin bazıları da diğer dillerden alınma kelimelerdir. Bir dildeki alıntı kelimelerin varlığı, dil tarihi açısından önem taşımaktadır. Diğer milletlerle kurulan ticari, ilmî, edebî vb. bağlantılar, kelimelerin varlığına da yansır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde birçok sahada verilen eserlerin yanında bilimsel eserlere de bir yöneliş söz konusudur. Anadolu Beylerinin de etkisiyle ortaya konulmuş bu eserlerde tıp konusundaki yazmalar dikkat çekmektedir. Bu yazmalarda kullanılan Türkçe terimler ve eş anlamlıları Türkçe bilim dili oluşmasına katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Eş Anlam, Eski Anadolu Türkçesi, Tıp Tarihi, Türk Dili

Abstract:

Richness of languages evaluates by its vocabulary. Some of these words occurs with synonyms, which have got same meanings. While investigating oldness of languages, the presence belongs to these language synonyms are also important. Some of synonyms as well taken from other languages. Presence of borrowed words in a language has importance in the way of the language history. Commercial, scientific, literary, etc. relations which are established with the other nations also reverberates to the presence of vocabulary.

In the period of the Old Anatolian Turkish, works were given in many fields in addition to orientation of scientific work also as mentioned. Hand scripts in medicine subject point out in the works which proved by the influence of Anatolian Bey's. Turkish Terms and their synonyms which used in these hand scripts had contributed to comprise Turkish scientific language.

Key words: Synonym, Old Anatolian Turkish, Medical History, Turkish Language

* Dr., Sakarya Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Okutmanı, iucar@sakarya.edu.tr

Türkçede Eş Anlamlılık

Türkçe Sözlük'te “sözler arasında anlam birliği olması durumu” olarak açıklanan *eş anlam* ve “anamları aynı veya birbirine çok yakın olan (kelimeler), anlamdaş, müradif, müteradif, sinonim” olarak açıklanan *eş anlamlı* kavram karşılıkları, dillerin canlı kalmasını sağlayan unsurlardır. Yazılışları farklı, üstlendikleri anlamları aynı olan bu kelimeleri, Türkçenin tarihî seyrî içerisinde de çok sayıda görmemiz mümkündür.

Eş anlamlı kelimelerin bir kısmı, aynı dil içerisindeki söyleyiş zenginliğinden kaynaklanırken, bir kısmı da diller arası kelime alışverişinden kaynaklanmaktadır. Diğer dillerden alınan eş anlamlı kelimelerin bazıları da kavramlardaki küçük farkları ortaya koymaktadır. Dilimize alınan eş anlamlı kelimelerin dile yerleşmesinden sonra, kullanım sıklığı açısından, eş anlamlı kelimeler arası tercih sorunları ortaya çıkmaktadır. Dilin tarihî kaynaklarından gelen ve kendine ait eş anlamlı kelimeler, zenginliğin ifadesi olurken; kendi dilindeki karşılığı olduğu hâlde diğer dillerdeki karşılıklara yönelmek aslî kelimelerin atıl duruma geçmesine neden olmaktadır.

Kelimeler kullanıldıkları sürece canlı kalır ve varlıklarını sürdürebilirler. Bir dildeki eş anlamlı kelime oluşmasına, yabancı dillerdeki kelimelerin etkisini Doğan Aksan da açıklamaktadır: Dilimizdeki eş anlamlılar konusunda belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Dikkat edilecek olursa bugünkü yazı dilimizde bir araya getirilebilecek olan *üzüntü, tasa (elem, gam, keder, dert)* gibi eş anlamlıların artmasında yabancı diller büyük rol oynamaktadır. Bu örnekler içinden *üzüntü, tasa* Türkçe; *dert* Farsça; *elem, gam, keder* Arapçadır (Aksan, 1978: 104-105). Aksan'ın verdiği bu örneklerin kullanım sıklığı Türkçenin dönemlerine göre ve dili kullananın eğitim, kültür seviyesine göre farklılıklar gösterir. Kullanılmayan kelimelerin atıl durumda bulunması, bu örneklerde de kendini göstermektedir. Günümüz dil kullanıcıları, Türkçe olan *tasa* sözcüğünü atıl durumda tutarak, Farsça olan endişe sözcüğünü ön plana çıkarmışlardır.

Dillerin söyleyiş zenginliğinin oluşmasında eş anlamlı kelimelerin olduğu kadar yakın anlamlı kelimelerin de katkısı vardır. “*Kırılmak, darılmak, gücenmek*¹; *söylemek, demek, ifade etmek*” örneklerinin de gösterdiği gibi bazen de eş anlamlı kelime ile yakın anlamlı kelime kavramları birbirine karıştırılmıştır. Yakın kavramdaki bazı kelimelerin de zamanla eş anlamlı kelimelere dönüştüğü görülmektedir. “*Yürek ve kalp*”² kelimelerinde olduğu gibi aslında aralarında

¹ Günümüzde, *kırılmak, darılmak* kelimelerinin eş anlamlısı olarak kullanılan bu kelime, anlam iyileşmesine uğrayarak eş anlam özelliği kazanmıştır. DLT'de “kücen-” kelimesinin gücü kuvveti kalmamak ve zulmetmek, zarar vermek anlamları vardır. “At küçendi”, “*Ol anıng tavarın küçendi.*” (DLT I, 2006: 156)

² Türk Dil Kurumunun genel ağ sayfasında bulunan ve Dokuz Eylül Üniversitesi Dil Bilimi Bölümü ile Türk Dil Kurumunun birlikte hazırladığı “*Türkçe Eş ve Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*”nde kalp için “duygu / gönül / hatır / his / sadır / sevgi / tembel / yürek” karşılıkları; yürek için “canevi / cesaret / ciğer / derun / dil / gönül / iç / içeri / kalp / karın / korkusuzluk / korkusuzluk / kupa / mide / sadır / sine / yürekliklik” karşılıkları verilmiştir. Ancak bu karşılıklar eş anlam olmaktan çok, yakın anlam ve mecaz anlama ilgilidir.

kavram farklarının olduğu bazı kelimeler, eş anlamlı olarak görülebilmektedir. Bu iki sözcüğün arasındaki anlam farklılıkları çoğu kez sıfatlarla sağlanmaktadır³.

Kelimelerin anlam yapılarında kimi zaman farklılıklar ortaya çıkar. Bu anlam farklılıkları toplumun eğitim düzeyi ve bağlı buldukları medeniyetlerle bağlantılıdır. Medeniyetin getirdiği kavram çeşitliliği, bazı dönemlerde o medeniyetin bağlı olduğu dilin kelimeleriyle birlikte alınmıştır. Bu durum, eş anlamlı kelimelerin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Doğu medeniyeti dairesi içerisinde olduğumuz dönemlerde bu dillerden alınan kelimelerin kullanımı sonucunda ortaya çıkan eş anlamlı kelime yoğunluğu, 1860'lı yıllardan itibaren Batı medeniyeti dairesi içerisinde konuşulan dillerdeki kelimelerle birlikte görülmeye başlamıştır. Doğan Aksan da bir dilin söz varlığının oluşmasındaki etkilere dikkat çekmiştir: Bir dilin yalnızca söz varlığının incelenmesi yoluyla, dili konuşan ulusun yaşayışı, o toplumdaki kültür hareketleri ve başka uluslarla ilişkiler konusunda bilgi edinme olanak içindedir (Aksan, 2007: 139). Günay Karaağaç, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeye girmesinde İslamiyet etkisinin dışında kalanların, prestij ve modayla bağlantılı olduğunu söylemektedir (Karaağaç, 2008: 79).

Eş anlamlı kelimelerin ortaya çıkmasında kelimelerdeki anlam değişmesi ve anlam iyileşmesinin de etkisi olmuştur. Eski Türkçedeki “*zahmet, eziyet*” anlamına gelen *emgek* sözcüğündeki *g* sesinin düşmesi ve anlam iyileşmesiyle *emek* şekline gelmiştir (Aksan, 1998: 136). Tuncer Gülensoy, bu sözcüğün köken bilgisini açıklarken *emgek* sözcüğünden hareketle *emge-* eylemini de vermekte ve sözcüğün Türkiye Türkçesindeki türemişlerini *emek+(çi/çilik/leme/le-/li/lilik/siz/tar/tarlık)* olarak göstermektedir (Gülensoy, 2007: 331). Bu kelime, kazandığı yeni anlamıyla bazı deyimler ve birleşik kelimeler oluşturmuştur: “*Emeği geçmek, emek çekmek, emek harcamak, emek vermek, emek olmadan yemek olmaz, el emeği, göz emeği vb.*”. Ayrıca *emek* sözcüğünün Azerbaycan Türkçesindeki “*kafatasının ön kısmı*” anlamı, yan anlamla bağlantılıdır (Tokatlı, 2004: 143).

Aksan, hiçbir dilde başlangıçta, bir kavramı ifade etmek için birden çok göstergenin bulunamayacağı görüşünü belirtir ve dilin kökeninde bulunan eş anlamlı iki sözcüğün bulunmasının anlam farklılaşmasıyla açıklanabileceğini söyler (Aksan, 1978: 103).

Bir dilde bulunan eş anlamlı kelimelerin çokluğu incelenirken, o dilin aslı kelimeleriyle diğer dillerden alınmış kelimeler arasında bir ayırım yapılmalı ve bu kelimelerin kullanım sahalarına bakılmalıdır. Yabancı bir kelimenin terim olarak kullanılmasıyla, dilin yapısı içerisinde kullanılması bakımından farklılık vardır.

³ Yürek ve kalp kelimelerindeki anlam farklılıklarının sıfatlarla sağlanması Bayram Çetinkaya tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “Ortak sıfatlarda belirttiklerimize paralel olarak *yürek* sözcüğünün *kalp*’ten farklı olarak aldığı *yufka* ve *yumuşak/yumuşayan* sıfatları, *kattı yürek(li)* ve *taş yürek(li)* kullanımlarına benzerlik gösterir. Ayrıca *Türkçe Sözlük*’te mecaz anlamı olarak verilen ve incelediğimiz eserlerde de sıkça karşımıza çıkan “*korkusuzluk, cesaret*”i *yürek* sözcüğünün sıfatlarında da görmek mümkündür: *Avrat yürekliler, çifte yürek, tavşan yürekli, yiğit yürek*. Bu kullanımlarıyla *yürek* sözcüğü, *kalp*’ten açık bir şekilde farklılık göstermektedir” (Çetinkaya, 2007).

Özellikle fennî bilimlerde görülen yabancı kelime kullanımı, yüzyıllar boyu kendini göstermiş; dönemine göre Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca, İngilizce kelime kullanımı, Türkçe bilim dilinin oluşumunu yavaşlatmıştır. Bilim dilinde Türkçe karşılığı bulunan eş anlamlı kelimeler ise atıl durumda kalmıştır. Tarihin belirli dönemlerinde bu durumun farkına varan birtakım aydınlar ortaya çıkmış, çeşitli sahalarda Türkçe kelime kullanımını yaygınlaştırmaya çalışmışlardır.

Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Eş Anlamlılık

Türk dilinin tarih sahnesinde görülmesinden günümüze kadar edebî, dinî, tarihî, felsefî ve bilimsel sahalarda birçok eser yazılmıştır. Bu eserler Türk dili, Türk edebiyatı, Türk tarihi ve Türk kültürü bakımından araştırmacıların sürekli ilgisini çekmiştir. Özellikle 14. yüzyıldan itibaren bilimsel eserlere bir yöneliş söz konusudur. Bu eserlerin bir kısmı telif, bir kısmı da çeviri eserlerdir. Eski Anadolu Türkçesi döneminden başlayarak her alanda yüzlerce Türkçe eserin ortaya konması, Türk dilini bir konuşma ve edebiyat dili olmaktan bilim dili olmaya doğru taşımıştır.

Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin aslına dönerek canlandığı ve sonraki yüzyıllara taşınacak adımların atıldığı bir dönemdir. Bu dönemin başlangıcıyla ilgili farklı görüşler vardır. Dil tarihi açısından genel kabul görmüş olan görüş, Eski Anadolu Türkçesinin 13. yüzyıldan itibaren şekillenmiş olmasıdır. Bazı araştırmacılara göre Anadolu'ya gelen Oğuzların 13. yüzyıldan önce yazı dilleri yoktur ve onlar 11 ve 12. yüzyıllarda Türkçeyi sadece sözlü edebî geleneklerinde devam ettirmişlerdir. Yazı dilleri Arapça ve Farsçadır. Şartların olgunlaşmasıyla 13. yüzyıldan itibaren Oğuzcaya dayalı yeni bir yazı dili meydana gelmiş ve bu dille eserler yazılmaya başlanmıştır. (Karahan, 2006: 10) Timurtaş ise, 13. yüzyılı Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırırken, 14 ve 15. yüzyılları Eski Osmanlı Türkçesi olarak adlandırmaktadır (Timurtaş, 2005: 12). Korkmaz da bu dönemi Oğuzcanın Karahanlı yazı dilinden ayrıldığı ve yazı dilinde Oğuzca özelliklerinin ön plana çıkartıldığı karışık dilli dönem olarak nitelendirmektedir (Korkmaz, 1995: 271).

Biz bu çalışmamızda 14. yüzyıldan itibaren kaleme alınmış Türkçe telif ve çeviri tıp eserlerinden hareketle örneklerimizi vereceğiz. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ağırlık kazanan Türkçe eserlerin ortaya çıkmasını bazı araştırmacılar Türkçecilik düşüncesi içerisinde değerlendirirken, bazı araştırmacılar da Anadolu Beylerinin Arapça ve Farsça bilmemesine dayandırmaktadır: Anadolu Beylerinin Türkçeye yönelik nedenleri o dönemde beklenemeyeceği üzere doğal olarak bir ulusal dil bilincine dayanmamakta kendilerinin Arap ve Fars kültürüne yabancı oluşlarından ve büyük olasılıkla bu dilleri bilmemelerinden kaynaklanıyor olmalıdır (Önler, 1998: 6). Sebebi ne olursa olsun, bu dönem eserlerinin Türkçe yazılması veya Türkçeye çevrilmesi "*Türkçe bilim dili*" oluşumuna büyük katkı sağlamıştır.

Gerek çeviri eserlerde olsun gerekse telif eserlerde olsun Türkçe kullanımında eş anlamlı kelime kullanımının birçok örneğini bu eserlerde görmekteyiz. Bu dönemde çeşitli sahalarda yazılmış yüzlerce eser bulunmaktadır. İncelememizde *Yâdigâr-ı İbn-i Şerif* (Küçüker, 1994), *Müntahab-ı Şifâ* (Önler, 1990a), *Edviye-i Müfrede* (Canpolat-Önler, 2007), *Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* (Uçar, 2009) ve *Akrabâdîn* (Doğan, 2009) adlı eserlerden örnekleme yaptık.

Yâdigâr-ı İbn-i Şerif

Araştırmacıların 15. yüzyılda yazıldığı hakkında fikir birlikteliği sağladıkları *Yâdigâr-ı İbn-i Şerif* önemli bir tıp eseridir. Timurtaş oğlu Umur Bey için onun paşalık döneminde (1421-1428) Bursa'da yazılmış ve takdim edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. İbn-i Şerif, bu kitabı yazarken İbn-i Sina (980- 1037) ve İbn-i Baytar'dan (1197-1248) yararlanmıştır. Eser hakkında Paki Küçüker, bir doktora çalışması yapmıştır (Küçüker, 1994).

Müntahab-ı Şifâ

Dönemin en önemli hekimlerinden Hacı Paşa olarak anılan Celaleddin Hızır'ın eseridir. *Müntahab-ı Şifâ* üzerinde Zafer Önler, bir doktora çalışması hazırlamış ve bu çalışma daha sonra iki cilt kitap olarak yayımlanmıştır (Önler, 1990a – Önler, 1999).

Edviye-i Müfrede

İshâk bin Murâd tarafından yazılmış, yazılış tarihi kesin olarak bilinen Türkçe ilk telif tıp eseridir. *Edviye-i Müfrede* Mustafa Canpolat ve Zafer Önler tarafından yayımlanmıştır (Canpolat-Önler, 2007).

Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb

Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb, Cerrâh Mes'ûd'un bir çeviri eseridir. Üzerinde çalıştığımız nüsha Fatih (Süleymaniye Ktb) No. 3550 arşiv numarasıyla kayıtlı eserdir. Cerrâh Mes'ûd, *Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* adlı eseri Farsçadan Türkçeye çevirmiştir. Eser üzerinde İlhan Uçar doktora çalışması yapmıştır (Uçar, 2009).

Akrabadin Tercümesi

Zahîre-i Harezmsahî adlı eserin ilaçları anlatan bölümünün tercümesidir. Tercüme 1454 yılında Amasya'da yapılmıştır. Eserin bir nüshası Fatih (Süleymaniye Ktb.) No. 003536'da kayıtlı bulunmaktadır. Eser üzerinde Şaban Doğan doktora çalışması yapmıştır. (Doğan, 2009).

14. yüzyıldan itibaren ortaya konulan tıp eserlerinde görülen Türkçeleştirme gayreti, eserlerdeki kelimelere yansımış ve terimlerin Grekçe, Arapça, Farsça karşılıklarının yanında Türkçe karşılıkları da verilmiştir. Bu karşılıklarda Türkçe terim kullanılması veya oluşturulması, Türkçe bilim dilinin oluşumuna katkı sağlarken, eserlerin Arapça ve Farsça bilmeyenler tarafından anlaşılmasını da

sağlamıştır. Özellikle bitki ve hastalık adlarında sık olarak karşılaştığımız bu durum, eş anlamlı kelimelerin bir arada kullanılmasını sağlamıştır. Bitki ve hastalık adlarının haricinde diğer isimlerde de ve bazı fiillerde eş anlamlı kelime kullanımı, eserlerin tekdüze olmasının önüne geçmiştir.

Yazımızda incelemeye aldığımız örnekler, bitki adlarının haricinde kalan kelimelerden oluşmaktadır. Bitki adları ve Türkçe karşılıklarıyla ilgili kelimeler, hem dönem içerisinde ortaya konulmuş eserlerde, hem de bu eserlerle ilgili yapılan çalışmalarda gösterilmektedir. Konu hakkında yayımlanmış eserlerde bitki adlarıyla ilgili bölümler bulunmaktadır. Bitki adlarında bazı eserlerde Türkçeye gönderme yapılırken, bazı eserlerde de kelime Türkçe olarak verilmekte ve diğer dillere göndermeler yapılmaktadır: Kunduz taşığı, ki Pârsice cünd-i bîdester denir (Canpolat ve Önler, 2007:43). ‘İnebû’s-sa’leb kim Türkçe it üzümü dirler (Küçükler, 2004: 83b/4). Eserlerde incelediğimiz kelimelerin karışık bir kullanımı söz konusudur. Aynı kavramın farklı dillerdeki karşılıkları, bazen aynı sayfada, bazen de aynı satırda kullanılabilir.

Eş Anlamlı Kelime Kullanımı

Eş Anlamlı Kelimeler	HT	YŞ	AK	MŞ	EM
	baş,kafa				
baş ⁴ <T.	7b/9	21b/11	8b/17	56b/8	14a/12
kafa <Ar.	6a/13	-	-	-	-
	hekim, cerrah, tabip, otacı				
hekim <Ar.	13a/7	33b/4	278b/6	53a/9	-
cerrah <Ar.	2a/6	56a/6	-	-	-
tabip <Ar.	2a/12	56b/13	5b/7	115a/12	13b/7
otacı ⁵ <T.	-	-	278a/9	-	-
	kadın, avrat, dişi, hatun, nisâ				
kadın ⁶ <T.	-	181b/6	-	96a/5	28b/10
avrat <Ar.	83b/10	196/a13	209a/14	7b/2	12a/5
dişi ⁷ <T.	61b/14	111a/9	278b/5	29a/9	-

⁴ Baş kelimesi eserlerde yara (çıban) anlamlarında da kullanılmıştır. Bu anlamı DLT’de de vardır: “Ot başığı pütürdi / İlaç, em yarayı sağalttı” (DLT II, 2006: 72)

⁵ Bu kelime sadece AK’da geçmektedir. DLT’de şu aynı anlamda kullanılmaktadır: “Otaçı közüğü entüçledi / Otaçı göze inen perdeye ilaç koydu” (DLT I, 2006: 299). Tuncer Gülensoy da kelimenin köken bilgisini şu şekilde açıklamaktadır: “*ota* ‘ot, yeşillik’, *otaçı(n)* ‘hekim,tabip’” (Gülensoy, 2007: 635).

⁶ Kadın<kadın, eserlerde “*kadun tuzluğu/hatun tuzluğu*” (*diken üzümü*)olarak kullanılmaktadır. MŞ’da dişi anlamında da kullanılmıştır.

⁷ Bu kelime bazı eserlerde sadece insan haricindeki diğer varlıklar için kullanılmaktadır: YŞ “*engerek yılan dirler dişisi gerek erkegi gerekmez*” (111a/9). HT “*dişi zift*” (61b/14). AK “*dişi yılan*” (278b/5).

hatun <T	-	201a/7	270a/4	19b/5	54a/9
nisâ ⁸ <Ar.	60a/13	203b/9	208b/1	32b/11	27b/9
ağrı, vaca□, buru, sancı, zahmet					
ağrı <T.	85b/10	206a/1	10a/17	50a/9	3a/7
vaca□ <Ar.	51b715	76b/4	231b/2	18b/6	50a/3
buru <T.	84a/13	101a/1	73a/13	9a/4	51a/4
sancı <T.	60a/5	124a/10	263a/4	21a/8	5a/11
zahmet <Ar.	24a/2	1b/13	73a/5	104b/12	9b/11
hasta, sayru					
hasta <Far.	17a/1	175b/9	217b/13	16a/5	48a/10
sayru <T.	58b/12	131b/10	25b/9	7a/14	59a/12
mariz <Ar.	12b/11	248b/10	-	-	45a/14
renclü <Far.+T.	44a/2	-	-	-	40b/3
hastalık, sayruluk, maraz, □illet, renc					
hastalık <Far.+T	45a/8	168a/7	7b/13	116b/4	52a/15
sayruluk <T.	58b/9	2b/12	215b/15	43b/12	3a/15
maraz ⁹ <Ar.	59b/14	157a/6	33b/14	14a/8	-
□illet <Ar.	60a/1	180b/4	109b/12	41a/13	49b/13
renc <Far.	65b/13	149b/6	78b/3	23b/7	17b/5
hamile, gebe, yüklü					
hamile <Ar.	61b/4	201b/6	73a/14	160a/7	-
gebe <T.	79b/7	-	-	-	-
yüklü <T.	17a/15	201a/7	228b/5	28b/5	29b/12
yaşlı, pir, koca, karı, yaşın almış kişiler					
yaşlı <T.	45b/12	111b/1	-	-	57b/12
pir <Far.	12b/1	117b/10	29a/14	26b/10	57a/11
koca <T.	5b/8	123a/9	-	6b/11	19b/13
karı	-	48b/6	25a/10	7a/13	59a/12

⁸ Akrahadin'de "kadın" eş anlamlısı olarak kullanılan bu kelime Akrahadin ve diğer eserlerde siyatik hastalığı adı olarak □ıru'n-nisâ şeklinde geçmektedir. Ayrıca Hulâsa-i Tibb'da "kalça damarı" olarak adlandırılmıştır: "iki tamar dahı iki dizi altında olur ana □ıru'n-nisâ derler" (HT:60a/13)

⁹ EM'de marız kelimesi olduğu hâlde maraz kelimesi kullanılmamıştır.

yaşın almış kişiler<T.+T.+T	58b/12	-	-	-	-
divane, deli					
divane <Far.	78b/11	3b/10	-	-	-
deli <T.	81b/12	-	241b/5	161b/10	61b/12
kişi, adem (adam)					
kişi ¹⁰ <T.	13b/7	123b/9	101a/17	6a/5	57a/12
adem >Ar.	23a/15	118b/11	40b/3	17b/1	61b/15
akıl, us					
akıl <Ar.	45a/13	123a/13	81a/17	29b/14	25a/12
us <T.	5b/11	221a/5	-	42b/7	-
akşam, batacak vakt					
akşam <T.	53b/14	112a/6	17a/12	6b/14	66a/5
batacak vakt <T.+Ar.	78a/5	-	-	-	-
yürek, kalp					
yürek <T.	69a/9	114b/4	129b/7	94a/9	13b/9
kalp <Ar.	54b/14	116a/7	-	85a/8	49a/1
arı, pak, temiz					
arı (aru) <T.	31b/12	201b/9	16a/7	8b/9	4a/12
pak <Far.	64b/9	211b/10	39a/11	175b/10	-
temiz <Ar.	32a/10	-	40a/2	-	-
asel, bal					
asel <Ar.	88a/11	81b/3	48b/4	168b/3	-
bal <T.	7b/7	82a/3	11a/1	11a/7	16b/10
□ asab, sinir					
□ asab <Ar.	67a/8	167b/8	245a/14	94a/3	-
sinir <T.	62a/5	167b/8	13b/6	143b/7	16b/14
bögrek, kilye, gürde, külâ					

¹⁰ Günay Karaağaç, kişi kelimesinin anlam alanının “*kişi kadın*”dan “*kişi insan*”a doğru genişlemiş bir kelime olduğunu belirtir (Karaağaç, 2008:85). DLT’de de kadın anlamı vardır: Köp söğütge kuş konar, körkülgü kişiğe söz kelir / Gür söğütge kuş konar, güzele söz gelir (DLT 1:2006: 319)

bögrek <T.	87b/9	183a/7	9a/15	111b/1	53a/1
kilye <Ar.	-	-	85b/9	-	-
gürde <Far.	-	-	267b/7	-	-
külâ <Ar.	66b/8	-	244a/15	-	-
gasayan, kay, istifrag, kus-					
gasayan <Ar.	69b/10	-	88a/11	-	-
kay□ <Ar.	-	-	11a/10	-	-
istifrag <Ar.	49a/11	130a/10	49a/1	42b/9	50a/13
kus- <T.	38a/7	171a/1	39a/6	13a/15	17a/10
milh, nemek, tuz					
milh <Ar.	73b/2	-	136b/1	148a/12	-
nemek <Far.	-	13b/6	132a/5	169a/14	-
tuz <T.	60b/13	13b/6	172a/14	22a/6	16b/7
veba, taun					
veba <Ar.	50b/7	-	21b/9	158a/12	33a/4
taun <Ar.	50b/6	62a/7	147b/4	157b/1	33a/2
kavuk, mesane					
kavuk <T.	58a/13	91b/9	175a/7	18a/11	53a/15
mesane <Ar.	-	127a/2	39a/10	104b/9	3a/7
kırıl-, sım-, uvan-					
kırıl ¹¹ - <T	82b/13	245a/3	216a/6	52b/1	13a/12
sım- <T	27a/13	4a/13	8b/7	145b/13	6a/15
uvan- <T.	30a/13	97a/8	19b/2	-	-
öksürük, sü□âl					
öksürük <T.	38a/7	102a/7	120a/1	2b/3	2a/4
sü□âl <Ar.	69b/4	-	54a/4	-	-
karha, yara, zahm					
karha <Ar.	64a/12	126b/13	280b/6	18b/7	31b/13
yara <T.	4b/15	172a/6	104a/13	143a/2	-
zahm <Ar.	45a/14	145b/5	135b/14	170b/10	13a/2

¹¹ YŞ, MŞ, EM ve AK'de "yok olma" anlamında kullanılmıştır: "hic bit almaya kırıla gide" (YŞ: 245a/3)

	sarı, asfar				
sarı <T.	49a/14	133a/9	60b/3	2b/12	26b/13
asfar <Ar.	51a/1	-	178a/14	46b/13	-
	ak, beyaz, ebyaz, sifid				
ak <T.	46b/13	175b/1	22a/11	36b/11	30a/6
beyaz ¹² <Ar.	68a/13	-	263b/7	47a/14	1b/8
ebyaz <Ar.	68b/12	103b/11	37b/4	127b/7	-
sifid < Far.	-	-	11b/4	125a/9	-

Sonuç

Yaşayan canlı varlıklar olarak nitelendirilen dillerin, tarihin belirli noktalarına birtakım izler bırakması tabii bir sonuçtur. Dönemler içerisinde yazılmış ve kendilerini günümüze kadar taşımış olan eserler, bu izlerin en belirgin şekilleridir.

Türkçenin ilk yazılı belgelerinden günümüze kadar geçen süreçte edebiyat, tarih, felsefe, din, dil, astronomi, matematik, tıp vb. alanlarda binlerce değerli eser yazılmıştır. Özellikle 14. yüzyıldan itibaren ortaya konulan eserlerde kullanılan kelimelerin özellikleri ve çeşitliliği Türkçenin bir bilim dili olarak kullanılmasına önemli katkı sağlamıştır. Anadolu Beylerinin de etkisiyle yazılmış olan tıp eserlerinde Türkçe, Arapça, Farsça ve Grekçe kelimeler kullanılmıştır. Özellikle bitki adlarında dilden dile göndermeler dikkat çekmektedir. Bu göndermeler bazı eserlerde diğer dillerden Türkçeye olurken, bazı eserlerde de Türkçeden diğer dillere olmaktadır. Bu göndermeler yapılırken eş anlamlı kelimelerin dile yerleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

14. yüzyıldan itibaren kaleme alınmış tıp eserlerinde, bitki adlarının haricinde diğer kelimelerde de eş anlamlılık söz konusudur. Bu eş anlamlı kelimelerin bir kısmı Türkçe ve yabancı kelimelerin bir arada kullanılması sonucunda ortaya çıkarken, bir kısmı da aynı kavramı karşılayan Türkçe kelimelerden oluşmaktadır: Yaşlı-koca, gebe-yüklü gibi. Bir kavramın birden fazla kelimeyle karşılanması Aksan'ın da belirtmesiyle Türk dilinin eskiliğiyle bağlantılıdır. Aralarında küçük farklar olan bazı kelimeler de günümüze eş anlamlı kelimeler olarak gelmiştir: Baş ve kafa¹³ gibi. Eserler tıp konulu olduğu için *hasta*, *hastalık*, *tabip* vb. kelimelerin

¹² Kelime “beyaz” olarak HT’da, MŞ’da ve AK’de geçmektedir. HT ve MŞ’da bir yerde geçen ve eserlerde ebyaz olarak çok sayıda kullanılan bu kelime “beyaz” olarak şekillenmeye başlamıştır. Ayrıca, EM’de kâğıt, defter anlamında kullanılmıştır: “ve dahu Türki dilinde adı bilünür edviye-i müfrediye cem edüp bu beyâz içinde sevâda getüre” (EM: 1b/8)

¹³ *Kafa* kelimesi Eski Anadolu Türkçesi konulu çalışmalarda *baş* kelimesinin eş anlamlısı olarak gösterilmektedir. TDK’nın sözlüğünde de şu anlamlar yüklenmiştir: 1. İnsan başı, ser. 2 . Hayvanlarda genellikle ağız, göz, burun, kulak vb. organların bulunduğu vücudun en ön bölümü. 3 . Çocuk oyunlarında kullanılan zıpızp taşının veya cevizin büyük boyu. 4 . Mekanik bir bütünün parçası. 5 . *meceza* Kavrama ve anlama yeteneği, zekâ, zihin, bellek. 6 . *meceza* Görüş ve inançların etkisi altında beliren düşünme ve

bütün eş anlamlıları her eserde karşımıza çıkmaktadır. Bazen aynı sayfada, bazen de aynı satırda kelimenin farklı dillerdeki şekillerinin kullanılması, eş anlamlılık olarak açıklanabilir. Ancak bu konu müellifin veya müstensihinin özensiz davranmasından da kaynaklanmaktadır. Çeviri eserlerde Türkçe kelimenin yabancı eş anlamlısının kullanılması, eserin çevirisinin yapıldığı dile göre değişiklik göstermektedir. Arapçadan yapılan çeviri eserlerde Arapça eş anlamlı kelime, Farsçadan yapılan çeviri eserlerde ise Arapçanın yanında Farsça eş anlamlı kelime çokluğu dikkat çekmektedir.

Baş, hatun/kadın, ağrı/buru/sancı, sayru, sayruluk, yüklü, yaşlı/koca, kişi, yürek, aru, bal, sinir, bögrek, kusmak, tuz, kavuk, kırlmak/sınmak, öksürük, yara, sarı, ak vb. kelimelerin çok sayıda yabancı eş anlamlıları olmasına rağmen bu Türkçe kelimeler, incelediğimiz hiçbir eserde atlanmamış, mutlaka kullanılmıştır. Bu durum Arapça, Farsça ve Grekçe dillerine ait çok sayıda kelime kullanan müelliflerin Türkçe kelimeleri de dikkatli bir şekilde kullandıkları sonucunu çıkarmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ağakay, M. Ali. (1956). *Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: TTK Basımevi.
- Aksan, Doğan. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Aksan, Doğan. (1998). *Anlabilim, Anlabilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Doğan. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim. (2006). *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*. C.I, C.II. Ankara: TDK Yayınları.
- Canpolat Mustafa ve Zafer Önler. (2007). *Edviye-i Müfredde*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çetinkaya, Bayram. (2007). Bağlam İçerisinde Yürek ve Kalp Sözcükleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. IX. S.1.
- Doğan, Şaban. (2009). *Terceme-i Akrahâdîn-i Harezmsâhî*. Yayımlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülensoy, Tuncer. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, Günay. (2008). *Dil Tarih ve İnsan*. İstanbul: Kitabevi.
- Karahan, Leyla. (2006). Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili - Ağız İlişkisi. *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi I*. S.1.
- Küçükler, Paki. (1994). *Yadigar-ı İbn-i Şerif*. Yayımlanmamış doktora tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önler, Zafer (1990a). *Müntahab-ı Şifâ I Giriş-Metin*. Ankara: TDK Yayınları.

yargılama yolu, zihniyet. (TDK: Türkçe Sözlük). Bu kelime incelemeye aldığımız eserler içerisinde de sadece HT'da kullanılmıştır. Buradaki kullanım ise baş kelimesinin eş anlamlısı olarak değil, kafatası anlamında kullanılmıştır. *Bazı âdemün kafası gâyet kalın olur ve bazısının dahi yufka olur* (HT: 34a/7). *Bilgil kim başun kafası iki pâre kemükdür* (HT: 58a/2). Ayrıca TDK'nın 1963'de yayımladığı Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu'nda kafatası anlamı gösterilmiştir (TDK, 1963).

- Önler, Zafer. (1985). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. s.87-130.
- Önler, Zafer. (1988). 14-15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitaplarındaki Bitki Adları Üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları*. S.52.
- Önler, Zafer. (1990b). 14 ve 15. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri. *Journal Of Turkish Studies*, Volume 14, (Fahir İz Armağanı), Harvard.
- Önler, Zafer. (1998). *XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı*. Kebikeç. Ankara.
- Önler, Zafer. (1999). *Müntahab-ı Şifâ II Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tokatlı, Suzan. (2004). Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesindeki Eş Sesli Kelimeler Üzerine. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.16. Kayseri.
- Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu. <http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=> (E.T.: 09.03.2010).
- Uçar, İlhan. (2009). *Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb*. Yayımlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KISALTMALAR

- AK:** Terceme-i Akrabâdîn-i Harezmsâhî
C.: Cilt
DLT: Divanü Lügat-it Türk
DTCF: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
EM: Edviye-i Müfrede
HT: *Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb*
MŞ: Müntahab-ı Şifâ
S.: Sayı
TDK: Türk Dil Kurumu
YŞ: Yadigar-ı İbn-i Şerif